

Kovácsi Antal emlékezete.¹⁾

(1820—1892.)

Tíz esztendő óta nincs kínzóbb, testet, lelket emésztőbb problémánk, mint az iskola. Annak a drága emléké jóltevőnknek, kinek emlékezetét ünnepelni összegyűltünk, egy egész hosszú, áldásos munkásságú életen keresztül szintén egyetlen problémája volt: az iskola s az iskolán keresztül a nép oktatásának és vallás-erkölcsi műveltségének fejlesztése és emelése. Ez ad komoly időszereget a mi ünnepünknek, annak, hogy épen Kovácsi Antal tanárunk emlékezetét akarjuk ünnepelni.

Emlékezzünk tehát róla, kollégiumunknak a múlt század második felében egyik nagytekintélyű tanáráról, iskolaügyünk intézőjéről, általában a magyar oktatásügynek egész Erdélyben egyik legnevesebb előharcosáról, Kolozsvár társadalmi és kulturális életének általános szeretetben és nagybecsülésben részesülő alakjáról, jótékonyági akcióinak éltető, sugalló és fáradhatatlan vezetőjéről és a tanuló ifjuság páratlanul melegszívű barátjáról: mindnyájunk boldog emlékezetű „Kovácsi bácsi“-járól.

Ma már kevesen vagyunk s napról-napra fogy azoknak a száma, akik hallgathattuk ennek a bölcs embernek a tanításait s érezhettük az egész lényéből kisugárzó melegség és jószág áldott és termékenyítő hatását. Ha igaz az, hogy a történelem az élet tanítómestere és hogy a jövő a multon épül fel, akkor nekünk, akik hivatásunkul érezzük, hogy az ifjuságban felébresszük a nemzeti öntudatot s ne engedjük veszendőbe azokat a szellemi értékeket, melyeket népünk egy ezer esztendős élet küzdelmeiben kitermelt és megőrizett, kötelességünk, hogy a küzdelmes mult alakjain és fáradozásainak szemléletén edződjunk erre a hivatásunkra.

Kovácsi életének külső történetében nincs semmi rendkívüli. Életéről írásos emlék tőle semmi sem maradt. Csupán jó barátai, kartársai, tisztelői méltató sorait olvashatjuk róla. A Tanári Anyakönyvben Benczédi néhai tanárunk jellegzetesen erős és szálkás írásával csak annyit olvasunk, hogy született Ó-Tordán s meghalt 1892-ben. Aztán lapokat hagyott üresen, hogy majd Kovácsi sajátkezűleg beírja élettörténetét. Sajnos, ez a beírás elmaradt.

---

¹⁾ E tanulmány egyes részei felolvastattak az 1930 május 29-én tartott Jóltevők emlékünnepe pélyén.

Az iskolai értesítő ez évi folyamában névtelenül egy hozzáértéssel megírt és meleg méltánylással tele rövid cikket olvasunk, mely a váratlanul bekövetkezett haláleset hatása alatt méltatja a tanári testület „nagyrabecsült tagjának“ érdemeit. Kozma Ferenc a Család és Iskola ez évi folyamában rövid sorokban, de hálás lélekkel mutat rá, hogy gazdag tapasztalataival és emelkedett látókörével a magyar népnevelés ügye egészséges fejlesztésének szóvivői közé tartozott.

Brassai bácsi az Unitárius Közlöny 1892. évfolyamában ír róla a tanító büszkeségével telt elismerő sorokat. Két tanítványa, Gvidó Béla és Pázsint Mihály, a szerető szívű embert, a szegény tanulót gyámolító tanárt jellemző apróságokat közölnek ugyanott. Behatóbb és szellemi arcképét néhány éles vonással kiemelő képet rajzol róla Péterfi Dénes a Keresztény Magvető 1893. évfolyam 319—327. lapjain. Kövály László *Kovácsi Antal mint gyermek és ifjú* c. rajzol róla az Unitárius Közlönyben (1892. 21—22. l.) kedves képet egy néhány jellemző vonással. Ennyi mindaz, amit róla írva találunk. Úgy érezzük, hogy mindez nem teszi fölöslegessé a következő sorokat.

Nem életének külső körülményei fontosak Kovácsi közéleti pályáján. S ha ezeket mégis rövid vonásokban és vázlatosan ide jegyezzük, csak a teljesség kedvéért tesszük. Hadd mentsük meg még, amit lehet a feledéstől.

Tordán született 1820 február 16-án. Atyja református pap volt, anyja unitárius. Hatan voltak testvérek. Iskoláját a tordai unitárius algimnáziumban kezdte nagyon igénytelen, szegényes körülmények között. Maga írja Reminiscentiáiban¹⁾ — mi ez, hol jelent meg, nem tudtam nyomára jönni —, hogy amikor a szalmazsákjára tollal töltött derekaljat kapott, valóságos eseményszámba ment a kis nebulók között. Innen a kolozsvári főiskolába kerül, melyet 1840/41-ben kitűnő eredménnyel végzett s mindjárt a latin nyelv köztanítójává, publicus praeceptorává nevezték ki.²⁾ A tarcsafalvi Pálffy-család költségén két évig Berlinben tanult s külföldi tanulmányútja után hosszú ideig nevelősködött a családnál, valószínűleg azért, hogy anyagi támogatásáért érzett kötelezettségét lerója.

¹⁾ A kolozsvári unitárius kollégium 1891/92. évi értesítője.

²⁾ Téves az Értesítő azon adata, hogy az 1842. évi korondi zsinat megválasztotta tanárnak s külföldre küldötte. A korondi zsinat 1841. augusztus 27-től volt.

1852-ben a főiskola három felső osztályában alkalmaztatott tanárnak, de nevelői kötelezettsége még tartván, csak rendkívüli minőségben. Az 1856. augusztus 28—30. kolozsvári főtanács jegyzőkönyvének 26. pontja alatt olvassuk: Kovácsi Antal jelenti, hogy ifj. Pálffy Dénes melletti nevelői alkalmaztatási ideje letelvé, „kötelezetése szerint, egyházunknak kíván szolgálni, mint tanító“ s rendelkezésre áll. Együttal jelenti a főgondnoknak, hogy ha Kolozsvárt alkalmazzák, kész magát pappá szenteltetni. Ekkor indítványozzák a tordai eklézsia követei, hogy miután a tordai rektori állás ideiglenesen van betöltve, óhajtanák azt Kovácsival betölteni. A főtanács a következő végzést hozza: „Kovácsi Antal atyánkfiait még az 1841-ben tartott zsinati főtanács 47, az 1842-ben tartott csakugyan zsinati főtanács 24. sz. alatti határozatai szerint tanárságra megválasztván oly móddal, hogy mig ifj. Pálffy Dénes tanulása pályáját bevégezendi, addig mellette legyen nevelő, miután már ezen nevelői kötelezetésének eleget tett, az E. Főtanács nevezett Kovácsi A-t kolozsvári főtanodánk melletti rendes tanárságra alkalmazza az avval járó rendszeresített fizetés és javadalmak mellett oly móddal, hogy a közelebbi zsinaton magát fennálló status rendszerünknel fogva pappá felszenteltesse“. 1856-ban iktatták be a latinnyelv rendes tanárának, tehát akkor, mikor az abszolutizmus legjobban szorította az egyház vezetőségét s a magyar iskolákat. 1863-tól a kolozsvári jótékony nőegylet titkára, 1871 óta a kolozsvári állami tanítóképző intézet igazgató tanácsának tagja, egy évtizednél tovább tanácsjegyzője, később alelnöke, 1872 óta az egyház tanügyi, 1876 óta közigazgatási előadója és jegyzője, 1870—74-ig a Keresztény Magvető egyik társszerkesztője, azelőtt és azutánis haláláig állandó munkatársa. Ennyi mindaz, amit élete külső fordulatairól idejegyezhetünk. Említsük meg még, hogy működését már 1844-ben megkezdette, jellemző módon a kisedővásról szóló hirlapi cikkével. Gáspár Jánossal együtt kiadta az *első Magyar olvasókönyvet*, melyet a magyar népiskolák s a gimnáziumok alsó osztályai 40 éven keresztül használtak. Ma nem sokra becsüljük az ilyen munkát, akkor *a szó igazi értelmében úttörő volt*. Kiadta Brassai földíratát, fordított egy francia munkát a takarékoságról.¹⁾ A Keresztény Magvetőben, az Unitárius Közlönyben, a Család és Iskolában, a Néptanítók Lapjában, a Magyar Paedagogiai Szemlé-

¹⁾ Az unitárius vallásközönség felsőbb iskoláinak és az ezekkel kapcsolatos elemi iskoláknak Értesítője az 1891/92. tanévről. 5. l.

ben jelentek meg pedagógiai, oktatásügyi, tanügypolitikai, társadalmi kérdésekről irt cikkei.¹⁾

Hogy szellemi képét megfesthessük s legalább vázlatos rajzot adhassunk az ő működéséről, történelmi háttérrel kell rajzolnunk, melybe belehelyezhessük s kellően értékelhessük működését.

Iskolánk utolsó 150 éves történetében hét kimagasló mozzanat van, amelyek különös figyelmünket érdemlik.

Az első: II. József németesítő törekvései, melynek egyházunk vezetői — hálából a türelmi rendeletért — minden ellenállás nélkül engedelmessé váltak. A második: iskolánknak abból a középkori elmaradottságból, melyben Ferenc patriarchális abszolutizmusa s Metternich rendőrszellemű kormányzásának hatása alatt megfélemlített lelkű s aulikus érzelmű vezetőink vesztegelni hagyták, Brassainak a reformokért hevülő és a szabadelvű haladást kívánó ifjúság szellemétől segített buzgalma által kiemelése és a fejlődés irányában útnak indítása. Harmadik: az a küzdelem, melyet a szabadságharc szerencsétlen összeomlása után az abszolutizmus rövidlátó iskolaügyi politikája ellen iskolánk megmentéséért és magyar nemzeti kulturánk védelmében vívnunk kellett. Negyedik: korszaka a kísérletezéseknek és félrendsabályoknak, melyek az abszolutizmus letűnte után az iskola tanulmányi rendjét szabályozni és megállapítani igyekeztek. Ötödik: az alkotmányos élet felvirradásával az iskolaügy megkezdődő egységesítése és államosítása ügyében állásfoglalás (az 1868. évi elemi iskolai törvény). Hatodik: az első rendszeres középiskolai törvény (1883: 30. t.-c.) és a nyomában megindult fejlődés mozzanatai. És végül: a világháború után bekövetkezett állami helyzetváltozással ráncszakadt közoktatásügyi teendőik halmaza.

Kovácsi csak az elsőből és utolsóból nem vette ki részét. Kovácsi még a latin iskolában tanult: szellemére még a latin iskola humanizmusa nyomta rá meghatározó s egész szellemiségét meghatározó bélyegét. De olyan átmeneti korban, amikor a latin iskolának már meg voltak számlálva napjai s a liberális reform-korszak jelszavai a politikai közélet porondjáról már az iskola falai közé behatoltak. Mint diák éber figyelemmel kísérhette azt a küzdelmet, melyet Iszlai gondnok megértő támogatása mellett Brassai vívott az iskola magyarságáért a konzervatív vezetőkkel. Ennek az iskolapolitikának utolsó diáki éveiben még

¹⁾ Összegyűjtésük és kiadásuk, valamint a Brassaié is, — úgy érzem — közelessége volna az egyháznak.

szenvedő alanya volt, de a diáki toga levetése után már egyik legjobban és legmélyebben átértő hive Brassai eszméinek és reformgondolatainak. Az abszolutizmus vak és elfogult iskolapolitikája tanári pályája lelegején találja Kovácsit, aki Brassaival első sorában áll azoknak, akik nálunk az alkotmányos élet derengésével a bírálat komoly és higgadt hangját először hallatják. S ettől kezdve élete végéig három évtizeden keresztül nincs a közoktatásügynek olyan kérdése, melyhez az élet valóságát mindig szemelőtt tartó, légvárat nem építő, komolyan mérlegelő, higgadt megfontolással és világos elmével hozzá ne szólna. A Keresztény Magvető, később az Unitárius Közlöny, a Család és Iskola, Néptanítók Lapja bizonyítéka annak az éber figyelemnek és alapos hozzáértésnek, melylyel a közoktatás kérdéseit kíséri és megítéli. Ez a munka akkor nagyobb jelentőségű volt, mint amennyire mai szemmel nézve értékelnők. Azó'a nagyon sok vitatott kérdés tisztázódott. De nem szabad felednünk, hogy akkor a kérdések újak voltak s a közvéleményt különböző táborokba osztották. Ilyen volt az 1868. évi elemi iskolai törvény becikkelyezésével előállott helyzet és a törvény kívánalmai szerint megoldandó kérdések egész sorozata. Ez a törvény lényegében korszakos fordulatot jelentett Magyarország ezeresztendő történetében s hogy nem okozott erőszakos mozgalmakat és szélsőséges kilengéseket, annak csak az az oka, hogy elvi koncepciójától eltérően végrehajtása nem volt elvszerű és érellyes, hanem a történelmileg kialakult helyzettel, a társadalomnak nyelvíleg és vallásíleg megoszlott rétegződésével megalkuvó. Másfelől magának az államnak is hiányzottak a teljes vonalon való végrehajtáshoz szükséges anyagi erők. A társadalom nem ismerte az állami és községi iskolát, csupán a felekezetit. A felekezeti iskola általában lehetett gyenge. Az iskolai épületek kicsik, szűkek, rozogák. A haladottabb kor kívánalmainak meg nem felelők. Felszerelésük alig több a semminél. A tanítóképzés az egyházak kezében, nem annyira a nép oktatását, mint inkább a hithüségét őrző és szemelőtt tartó. A felekezetek a tanítót, a „mestert“ a pap segédjének, hogy ne mondjam: szolgájának tekintették, képzése a papok képzésétől lényegben nem volt eltérő. S mindenekelőtt a népnevelés a felekezeteknek csak másodsorban feküdt a lelkén. De akármilyen gyenge és elmaradott volt az iskola, az egyházé volt testestől, lelkestől, mindenestől: a létesítés, igazgatás és vezetés, a felügyelet és ellenőrzés joga kizárólag az egyházak kezében volt és az egyházak szellemét terjesztette a nép között. És előállott

annak a szüksége, hogy az egyháznak színt kellett vallania a törvényjavaslat ügyében. Véleményt kellett mondania a törvény ellen vagy mellett. És a véleményt egyházpolitikai megfontolásokon kívül gazdasági érvek is befolyásolták. Látni fogjuk, hogy Kovácsi ez állásfoglalásban elvi álláspontját feladva, a gyakorlati élet folyamától és érzelmeitől engedni magát vitetni és befolyásoltatni.

Az elemi iskolai törvény megalkotása és lassu életbeléptetése után következett a középiskolai oktatásügy rendezése. E téren a kísérletezéseknek és félrendsabályoknak egy hosszú és bizonytalan korszaka következett. Kovácsi a felmerülő tervekkel és törvényjavaslatokkal szemben mindig kifejtette véleményét s így sorainkban ő volt az elemi és középiskolai oktatásügyi szervezet és rendszer kialakulásának egyik vezető munkása. Tevékeny és érdemleges részt vesz abból a munkából, mely az abszolutizmus letűnte után az egyház vezetőségének vállaira nehezedett, mikor arról volt szó, hogy folytatni kell az iskola munkáját ott, ahol a szabadságharc miatt félbeszakadt. A nemzeti gondolat szenvedései miatt nagy volt az ellenszenv az Entwurf ellen. A feladat az volt: megalkotni a középiskola új tanulmányi rendjét a hagyományos értékek s az abszolutizmus alatt szerzett tapasztalatok alapján a haladó korszellem igényeinek tekintetbevételével. De nemcsak ebben a felekezeti munkában járt ő elő a legelső sorában, hanem az oktatásügy országos rendezése kérdésében is mindig hallatta jól megfontolt szavait és bírálatát. Így az Eötvös, Pauler és Trefort középiskolai reformjavaslatait állandó és éber figyelemmel kíséri és bírálja.

Ezt az ismertető, méltató, bíráló munkálatot fogjuk bemutatni a következőkben. Ezekből ki fog tűnni, hogy nincs nagyítás abban az állításunkban, hogy a mi sorainkban Brassai és Kovácsi az, akik a múlt század második felében a közoktatás állami jellegének kialakulása első idejében az unitárius közvéleménynek hangot adtak s ott irodalmilag képviselték.

Kovácsi szellemisségét tanára, később felügyelő-gondnoka, atyai barátja, Brassai határozta meg. Meghatóan szép és meleg a viszony Brassai és Kovácsi között: tele van a mester szeretetével és büszkeségével tanítványa iránt és a tanítvány hálájával és nagyrabecsülésével mestere iránt. Brassai túlradó szívvvel bucsúztatja: „Tanítványom volt, jó reményű, szavamra hallgató, jó s aminek nem nagyon gyakran volt alkalmam örvideni, reményemnek megfelelő, hálás tanítványom“. Kell-e, lehet-e ennél elismerőbb nyilatkozat mestertől a tanítványról? Berde Áronnal együtt „magasan

kitüntek“ társaik közül. Kiemeli tanári lelkiismeretességét és pontos kötelességteljesítését s ha nem dicsekedhetett a latin tanításában fényes eredményekkel, okát nem benne, hanem a tanulóknak a nyelv iránti közönyében keresi és találja meg. Mint emberben talál benne gyarlóságokat is, de ezek olyanok, melyek nem különböztetik meg más közönséges emberektől, ellenben erényei és jó tulajdonságai „a jók között is kiemelték“. Horatius-szal siratja el és bucsúzik tőle :

Multis ille bonis flebilis occidit,
Paucis flebilior, quam mihi.¹⁾

Brassainál érzelmeinek e túladását csak apja emlékének védelmében és anyjához való viszonyában látjuk.

Kovácsi nemcsak mint tanuló, hanem mint tanár is 36 évig tartó tanári működése alatt Brassai áldott hatása alatt állott. Diáki évei, az ú. n. filozófiai tanfolyam, azokra a forrongó és pezsgő évekre esnek, melyekben Brassai az iskola reformját lelkében kialakítja és tanárságra ugyanaz a korondi zsinat szemeli ki, amely az ő tantervi javaslatát a főgondnok tiltakozása ellenére elfogadja. Lehetetlen volt abban a reformokért élő, a haladást sürgető szellemi légkörben nagyon mély hatásokat nem kapni. Az ő szelleme telítette lelkét azokkal az eszmékkel, melyekkel a közmivelés és oktatás első állami lépéseit hol buzdító és helyeslő, hol bíráló észrevételeivel irodalmilag kíséri. Nézetei lehetnek néha tulságosan konzervatívek, de mindig elvileg alapozottak és az erős meggyőződés sziklafalán állók. S mikor Brassai azt mondja róla, hogy nem annyira nyelvet tanított, mint inkább módszert, akkor azt is ki-mondotta róla, hogy a módszerben pedig a leghűbb és legmegértőbb tanítványa. Kovácsi ismertetvén Brassai új tanító módszerét,²⁾ „ezidő szerint legnagyobb magyar pedagógusnak, a módszertanban uttörőnek, egyedüli mesterünknek“ mondja őt, tankönyveit az illető szakokban páratlanoknak s hozzáteszi: „Majdnem 40 év mulva is valóságos gyönyörűséggel emlékszem arra a szép sikerre, melyet mint tapasztalatlan tanító, ez utasítás alig megszáradott kéziratának használatával osztályban elértem“. S ha azt kérdezzük, mi a titka ennek a sikernek, azt is megmondja: „Az, hogy a tanítványt a maga lábán és maga esze után jární tanítja, a meg-

¹⁾ Unitárius Közlöny, 1892.

²⁾ Neue Unterrichtsmethode der lateinischen Conjugation mit Tafel und Katechetik. Keresztény Magvető, 1880.

tanulandó szabályt nem adja készen, hanem a gyermek csinálja meg“. Ime, ez az eljárás, melyet Brassai édesapja fia tanításánál követ s melyet a 88 esztendőös tudós hálás gyermeki lélekkel ismer el,¹⁾ Kovácsinál nemcsak módszertani elv, hanem a tanítás munkájánál lépésről-lépésre öntudatosan kövelett gyakorlat. Brassai tanító gyakorlatával még egy sajátos vonásban egyezik Kovácsié. Brassairól azt olvastuk egy tanítványától, hogy nagy tudós volt ugyan, de tőle nem tanultak sokat. Kovácsiról meg azt hallottam egyik kitünő tanítványától, hogy tőle sokat lehetett tanulni, aki akart, de ő maga nem tudta rászorítani a tanulásra azt, aki nem akart tanulni. Kovácsi tanító eljárásában egészen Brassaira valló vonás az, hogy ő a latin körmondatok utvesztőjében mindenekelőtt az állitmány (Brassai szellemében helyesebb: ige) Ariadne-fonalát kerestette meg. A verbum regens volt az a biztos vezető, amely folytonos kérdések között rendre a tanuló kezébe adta a közelebbi és aztán mindig távolodó vezető fonalat, míg a mondat szerkezetét teljesen kibonyolíthatta s hozzájuthatott sok pecséttel lezárt értelme titkához.

Brassai hatása látszik Kovácsinak a középiskola feladatáról, a humanizmus és réalizmusról, a tanulmányi anyag kiválasztásáról, a túlterhelésről alkotott felfogásában is. Brassai hosszú időn keresztül azt hirdeti, hogy a humánus irányú iskola teljes mértékben kielégíti a modern kor követelményeit, midőn a lélek képességeinek formális csiszolását végzi, miként egy szellemi fenőkő; hirdeti, hogy a gimnázium még a műegyetemre is jobban előkészít, mint a reáliskola. És hosszú időn át rendíthetetlenül áll ama nézete mellett, hogy a szellem formális képzésére csak a klasszikus nyelvek és mathezis valók; a történelmet s természeti tudományokat csak mint parergont nélkülözhetetlenségüknél fogva enged be a tanulmányok sorába. Igaz, hogy később revízió alá veszi e nézetét s be nem bizonyított hipotézisként annyit megenged, hogy a modern nyelvek is esetleg megtehetik ugyane szolgáltatot. Kovácsi hüen követi mesterét s ismét és ismét vitatja, hogy a gimnázium minden bajra orvosság s jól rendezett s hivatását jól betöltő gimnázium mellett a reáliskola felesleges fényűzési cikk.

Kovácsi a kor egyik súlyos kérdésénél, a túlterhelésnél is hüen követi mesterét.²⁾ Brassai a kornak azt a kívánságát, mely

¹⁾ Brassai: Egy falusi pap. Unitárius Közlöny, 1888.

²⁾ A túlterhelés kérdése a gymnasiumban. Keresztény Magvető, 1884.

újabbnál újabb tanulmányokat akar bevinni az iskolába, merényletnek tartja a tanító módszer e három sérthetetlen elve ellen: *keveset, jól és lassan*. Kovácsi nem az órák apasztásában, a tárgyak változtatásában keresi és látja a baj orvosságát, mert nem ezekben látja a bajt, hanem a tantárgyak sokaságában és a módszer helytelen alkalmazásában. Épen mint mestere. Baj ugyan a tantárgyak sokasága is, mert a lélek figyelme elszoródik s az Entwurf előtti kor embere a 12 tantárgytól is megijedne; de a nagyobb baj az, hogy minden tantárgyba belevisznek még egy nehányat (pl. a földrajzba természetrajzot, természettant, etnografiát), beviszik az I—II. osztályba a magyar nyelvtant, melyet „feleslegesnek, sőt károsnak“ tart, mert „tanításánál lényeges momentum a logika“ — egészen Brassai-szellemű megokolás! —, melynek megértésére a gyermek még éretlen. Megosztják és hosszúra nyújtják a tárgyakat, pl. a magyar történelmet a IV. és VIII. osztályban, melynek „alól semn. i képző célja nincs“. Túlterhelés az is, hogy az oktatást „általában igen magas színvonalon tartjuk“, miben a tankönyvek is hibásak — Brassai jeles kézi könyveit kivéve. „Egyenesen rontás az, hogy a növendékek megterhelhetésén igen is akarnak segíteni. Lehetőleg sokat akarunk adni s azért mindent készen feltárlva adunk eléje, mintha egyenesen azt akarnók, nehogy önerején iparkodjék valamit megtanulni. Mi lesz ennek a következése? Az, hogy a gimnázium azon főcélját, hogy az ész gimnasztikája legyen, épen nem érjük el, hanem az ész erőinek összhangzatos, együttes fejlesztése helyett legfeljebb az emlékezetet gyakoroljuk és — terheljük. „Korlátolt rágódók“ lesznek egész életükben. Brassai valahol „kérődzöknek“ mondta őket. Még utolsó tanárbeiktató beszédében 1891-ben is visszatér erre a mélyen gyökerező gondolatára.

Kovácsi okfejtése a Brassai módszerről szóló értekezéseinek azon az alapgondolatán nyugszik, hogy meg kell válogatni az észfejlesztés szempontjából értékes tanulmányi anyagot, kihagyni mindazt, ami az emlékezetet terheli s a szellem fogékonyságát petyhüdtté teszi és úgy adni a kiszemelt anyagot, hogy azt a tanuló „észgépe“ öntevékenységgel sajátítsa el.

(Folytatjuk.)

Dr. Gál Kelemen.

Bezáró beszéd.

Mondotta : **Dr. Ferencz József**, isk. felügyelő-gondnok.

„Emlékezés az egyedüli paradicsom, amelyből ki nem üzetthetünk“. Ebben a gondolatban két eszme nyer megtestesülést. Az egyik az, hogy az emlékezés drága kincs, megbecsülhetetlen erkölcsi érték az emberiségre nézve. A másik az, hogy balsors, hatalom, önkény, erőszak mindenemtől megfoszthat, földönfutóvá tehet, de az emlékezés lelki élményeit és az ebben rejlő erkölcsi értéket semmi földi hatalom el nem rabolhatja tőlünk.

A mai napon az emlékezés fáklóját gyujtottuk meg, hogy azzal bevilágosítsunk a multba és felidézzük néhai Kovácsi Antal emlékét és áldásos munkásságát.

Én azon kevés szerencsések közé tartozom, akik még mint tanítványok közvetlenül élvezték az ő meleg szívének szeretetét és egy hideg januári délután, mikor a házsongárdi temető zúgó fenyőfái között örök pihenőre tért, az ifjúság nevében s igaz könnyei mellett én búcsuztattam el.

De ennek az ünnepnek Egyházunkra nézve csak akkor van értéke és történelmi nevezetessége, ha ez az emlékezés megtermékenyíti lelkeinket és nagyjaink emléke, szelleme és példája munkára ösztönöz és serkent.

A jövő a multon épül fel és a nagy szellemek örök élete abban rejlik, hogy az ő lelkük, gondolataik tovább élnek az utódokban és egyik generáció a másiknak adja át a mult hagyományait. Ez a nagy szellemek örök élete.

Ha mi nemcsak megőrizzük nagyjaink emlékét, de szellemük tovább él és munkálkodik bennünk, akkor nem féltsem kicsiny Egyházunk hajóját még a mai nagyon zivataros és sötét fellegekkel borított éjszakában sem.

Ezzel a hittel, ezzel a reménnyel és ezzel az óhajjal zárom be ünnepélyünket, hogy a mult emlékeivel előkészítjük a boldogabb és szebb jövőt!